

DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2022.01.029>

УДК 001.891:[7.072.5:09]:[001.31:002.2

Галина Ковальчук,

<https://orcid.org/0000-0001-8843-9584>,

Researcher ID AAR-6965-2021,

докторка історичних наук, професорка,

директорка Інституту книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: kovalchuk.nbuv@gmail.com

Атрибуція та експертиза книжкових пам'яток та історичних бібліотечних зібрань як напрям книгознавчих досліджень Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Метою статті є висвітлення основних результатів і доведення **актуальності** наукової теми «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики», що розроблялась підрозділами Інституту книгознавства та відділу пресознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в 2019–2021 рр. **Методологічною** основою публікації є застосування історичного та логічного методів з властивим їм аналізом, синтезом, системним підходом, узагальненням. **При викладі основного змісту** головні здобутки структуровано за видами пам'яток. Наголошено на методиці проведення атрибуції та експертизи пам'яток у ретроспективних історико-культурних бібліотечних фондах, що становить **новизну дослідження**. Проаналізовано основні видання, підготовлені в рамках теми. У **висновках** констатовано, що атрибуція та експертиза ретроспективних пам'яток становить актуальний напрям книгознавчих досліджень. Намічено перспективи подальших книгознавчих студій Інституту книгознавства.

К л ю ч о в і с л о в а: книгознавчі дослідження, експертиза культурних цінностей, книжкові пам'ятки, атрибуція, Інститут книгознавства.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними науковими та практичними завданнями зумовлені усвідомленням необхідності поділитися з колегами досвідом проведення атрибуції і переатрибуції книжкових та інших пам'яток історії та культури при виконанні книгознавчих досліджень у ретроспективних фондах бібліотек, що, як показала практика, могли бути описані помилково, а також розумінням потреби уніфікації проведення в необхідних випадках експертизи цінності пам'яток (державної експертизи, експертизи та оцінки при передаванні пам'ятки на виставку, в інших випадках).

Оскільки темою та **метою дослідження** обрано підведення підсумків виконання відомчої наукової теми з атрибуції та експертизи книжкових пам'яток Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ), то і **аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор**, ґрунтується на діяльності співробітників саме цього Інституту. Означено певною мірою **невирішені питання**, накреслено перспективи подальших досліджень. **Методологічною основою** роботи є використання порівняльно-історичного, історико-книгознавчого, бібліографічного, мистецтвознавчого, провенієнційного методів дослідження, і з їх допомогою узагальнення здобутих результатів завдяки аналізу здійснених досліджень і синтезу одержаних відомостей.

Суть дослідження. Розробка наукової відомчої теми «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики», яку виконували науковці 5-ти відділів Інституту книгознавства та відділ пресознавства НБУВ упродовж 2019–2021 рр., спиралася на ретроспективні фонди цих спеціалізованих історико-культурних підрозділів. Вихідною позицією для обрання теми було, серед іншого, усвідомлення інформації про те, що у фондах великих бібліотек (національних, книгозбірень класичних університетів) накопичено величезні масиви історико-культурної спадщини, насамперед книжкових пам'яток, які збиралися й опрацьовувалися багатьма поколіннями бібліотекарів. З різних причин (стану розвитку історико-книгознавчих знань, кваліфікації співробітників, пошкодженості примірників, різного роду підробок) не всі видання були колись ідентифіковані й описані в каталогах правильно. До каталогів не потрапило багато алігатів – частин власницьких конволютів (штучних збірників, сформованих власником зібрання з різних видань чи рукописів за тематичною, хронологічною, форматною, мовною, авторською чи іншою ознакою). На сьогодні в світі накопичено значний за обсягом і якістю досліджень ресурс бібліографічних описів, а також публікацій, що дозволяє на новому рівні вивчати й атрибутувати певне видання (за фотографією титульного чи іншого аркуша, шрифтами, художнім оформленням, фінгерпринтом для стародруків), визначити його варіанти чи підробки. Вивчення різних підходів до проведення атрибуції, розробка методики цієї діяльності, уніфікація наукової експертизи книжкових пам'яток і популяризація цієї діяльності становили **основні завдання** виконання теми. Всі ці та інші проблеми знайшли певне розв'язання в ході роботи, вони є беззаперечно актуальними, а їх результати можуть використовуватись не лише учасниками розробки теми, але й спеціалістами з інших установ – бібліотек, музеїв, архівів, митниці, букіністичних магазинів, а також бібліофілами.

Дослідження теми було комплексним, в його розробці взяли участь, як уже зазначено, спеціалісти шести відділів НБУВ: стародруків та рідкісних видань, бібліотечних зібрань та історичних колекцій, зарубіжної україніки, образотворчих мистецтв, музичних фондів, пресознавства. Відповідно до конкретних фондів спеціалізованих історико-культурних відділів об'єкт дослідження в кожному

підрозділі був свій: стародруки, рідкісні та цінні видання XIX–XX ст.; історичні бібліотечні зібрання чи колекції; видання української діаспори; портрети, поштові картки, плакати й кіноплакати; ноти, грамплатівки; газети. Водночас всі наукові студії пов'язували спільний предмет дослідження: атрибуція та експертиза цінності цих історико-культурних документних пам'яток. Їх об'єднують також єдині вихідні позиції, на яких наголошено виконавцями: скажімо, при студіюванні стародруків та рідкісних видань минулого вивчати всі доступні примірники певного видання; брати до уваги здобутки філігранології, тобто порівнювати філіграні на папері давніх книжок; через уважне комплексне дослідження примірників виявляти видавничі фальсифікати, пізніші підробки чи перевидання, на яких відсутня інформація про справжню дату й місце виходу; шляхом посторінкового перегляду виявляти замасковані видання, створені з метою обійти цензуру; через дослідження екслібрисів, суперекслібрисів, автографів встановлювати приналежність примірників до певних історичних зібрань. Рукописна спадщина свідомо в рамках теми не розглядалася, оскільки це є прерогативою Інституту рукопису НБУВ.

Студіювання теми примусило виконавців ґрунтовно вивчити правову базу держави в цій сфері, зокрема чинну постанову Кабінету Міністрів України 2003 р. «Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей» і наказ Міністерства культури 2017 р. «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей», а також «Методичні рекомендації щодо її проведення» 2019 р. Відповідно до названих документів державною експертизою культурних цінностей є всебічний аналіз і вивчення культурної цінності об'єктів, заявлених до вивезення, тимчасового вивезення та повернутих в Україну після тимчасового вивезення, а також вилучених митними або правоохоронними органами, конфіскованих за рішенням суду та обернених відповідно до закону в дохід держави, за результатами яких складається експертний висновок. Світова пандемія опосередковано вплинула на кількість проведених співробітниками Інституту книгознавства за останній час експертиз на замовлення громадян, призвела до їх зменшення, хоча вони, безперечно, проводились. Достатньо новими для нас натомість виявились експертизи книжок на запити митниці, поліції. Цю діяльність ми розглядаємо не лише як обов'язок (НБУВ входить до вищевказаного Переліку установ, яким надано право проводити державну експертизу), але і як своєрідне впровадження результатів наукового дослідження нашої наукової теми.

Крім того, періодично проводились своєрідні експертизи, що мали на меті визначення страхової вартості документів (книжок, плакатів, нот) з фондів НБУВ, що передавались на тимчасове експонування на виставки в різні музеї Києва і світу. Серед форм упровадження результатів дослідження була також розробка навчальної програми і відповідне проведення занять з дисципліни «Експертиза рідкісних книг» для студентів спеціалізації «Музеєзнавство та експертиза культурних цінностей» Київського національного університету культури

рі і мистецтв, виступи співробітників на наукових конференціях, різноманітних заходах, зокрема проведення лекцій.

Розробка наукової теми та практична діяльність у цій галузі переконали, що експертиза книжкових пам'яток є важливою ланкою в системі державного обліку національного культурного надбання. Співвідношення експертної теорії і державної політики в галузі збереження культурного надбання, а також практики проведення історико-книгознавчої експертизи переконливо засвідчили недостатнє пропрацювання базових понять експертного процесу, що, на нашу думку, потребує розробки державного стандарту «Історико-документальна експертиза» чи «Історико-книгознавча експертиза», або принаймні відповідного відомчого документа.

У процесі опрацювання теми детально розглядалися питання, пов'язані з професійною кваліфікацією експерта, проблемою підготовки кадрів експертів книжкових пам'яток, їх ліцензування чи акредитації. На жаль, це питання в країні лишається нерозв'язаним, система підготовки спеціалістів для проведення експертизи книг відсутня. Зі свого боку, виконавцями теми сформульовано вимоги до кваліфікації експерта книжкових пам'яток; відповідний документ передано Міністерству культури, адаптований виклад необхідних професійних якостей апробовано під час щорічної наукової конференції НБУВ 2019 р., коли була проведена окрема секція на тему атрибуції й опису книжкових та інших документних пам'яток.

Атрибуція (тобто встановлення відомостей про автора, назву, місце й час видання, друкаря чи видавництво, обсяг, формат тощо) становить найголовніший етап проведення експертизи книжкової пам'ятки минулого. Як показав досвід дослідження теми, атрибуція проводиться не лише тоді, коли вихідні відомості з різних причин відсутні, примірник не має початку та кінця, або взагалі на експертизу представлено фрагмент видання. В історії книги відомі факти т. зв. псевдовидань, підробок, фальсифікацій, різного роду контрафактних видань або авторських конволютів із окремим, виготовленим у єдиному примірнику титульним аркушем. Особливу увагу виконавців теми привернули проблеми, пов'язані з виявленням і вивченням видавничих фальсифікатів. Фальсифікати, підробки, контрафакції чи контрафактні, піратські видання – це все своєрідні синоніми, хоча відмінності в дефініціях цих термінів є, і термінологічний блок цієї проблеми теж знайшов певне висвітлення. Різні підробки, містифікації відомі давно, але ігнорування цього явища призводить до спотворення історичної правди, до розповсюдження в суспільній свідомості неправдивої інформації щодо розвитку книжкової культури.

У книгознавстві та бібліографії відомі і т. зв. псевдовидання, які містять на титулі заздалегідь неправдиві відомості. Зразком псевдовидань можуть бути старообрядницькі стародруки, які передруковані наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (або на замовлення старообрядців у легальних друкарнях, або надруковані в старообрядницьких друкарнях, зокрема в Клинцях Чернігівської губернії) слово в слово, буква в букву так, як це було в московських друках до середини

XVII ст., тобто до церковної реформи патріарха Никона. Відповідно і титульні аркуші були повністю скопійовані, тобто зазначена місцем видання Москву і часом видання – певний рік першої половини XVII ст. У кращому випадку наприкінці книги можуть бути надруковані певні справжні вихідні відомості, але якщо уважно не перевіряти книгу, то старообрядницький пізніший передрук можна прийняти за оригінал. Серед інших «ідейних» псевдовидань можна назвати т. зв. «замасковані видання» або «ряджені книги», коли обкладинка, титул, початок і кінець книги відповідають дозволеному цензурою виданню, а середину книги становить заборонений цензурою текст, зазвичай – без титульного аркуша. Наприклад, у фондах НБУВ є примірник заборонених у Російській імперії поезій Т. Г. Шевченка, виданих у Женеві 1890 р., вставлених між сторінками 32 і 33 у книжку «Полное собрание стихотворений Веневитинова» (СПб., 1886). Прикладами замаскованих видань XX ст. є низка примірників у фонді відділу зарубіжної україніки НБУВ, які зовні відповідають літованим (дозволенним цензурою) радянським виданням, а всередині містять твори націоналістичного змісту діячів діаспори [1].

Останніми роками книгознавці, зокрема у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, виявляють у бібліотечних фондах комерційні контрафактні видання XVIII ст. Серед таких видавничих фальсифікатів, де приховані справжні місце і час видання, є навіть видання розважального характеру, випущені монастирськими друкарнями. Саме книгознавчий аналіз – паперу, шрифтів, елементів графічного оформлення, посторінкове порівняння набору примірників однакового за бібліографічним описом видання, виявлені розбіжності свідчать про друк примірника не у Львові чи Варшаві, як зазначено на титулі, а в друкарнях монастирів Бердичева чи Луцька. Студіювання теми виявило досі не відомі зразки фальсифікації, видавничі підробки. Зокрема, в монографії І. Ціборовської-Римарович [9] висвітлено невідомі факти з історії бердичівської друкарні босих кармелітів, пов'язані з контрафактними виданнями; виявлено і атрибутовано два контрафактні видання і групу видань без вихідних даних, які не фіксувалися в бібліографічних джерелах як бердичівські. Цією ж авторкою (вперше в історії книги та книжкової культури) висвітлюється тема контрафактних видань Луцької домініканської друкарні [8]. Із 166 зареєстрованих нею в науковому каталозі луцьких видань 25 не були до цього зафіксовані взагалі в бібліографічних джерелах, 17 – вперше у книгознавчій практиці атрибутовано, із застосуванням друкарського та філігранологічного методів дослідження, як видання Луцької домініканської друкарні.

Окремий напрям досліджень з обов'язковим застосуванням методів атрибуції, причому різноаспектних, пов'язаний з дослідженням музичних пам'яток. Так, співробітниками відділу музичних фондів підготовлено й опубліковано ґрунтовне дослідження, головною частиною якого є науковий каталог музичної Шевченкіани [6]. Тут представлено бібліографічні, археографічні й аналітичні описи понад 4000 музичних творів і народних пісень, створених від 1833 до 2019 р. за творами або за мотивами творів Т. Г. Шевченка, незалежно від мови,

обсягу документів, місця видання та ін. Описи доповнюються загальними і локальними примітками та коментарями до музичних джерел. Велика кількість видань потребувала додаткової атрибуції, зокрема атрибуції музичного твору. Окремою і складною роботою стало формування іменного покажчика, де багато часу приділено атрибуції імен, псевдонімів, криптонімів, ідентифікації осіб, які згадані в каталозі: наводяться прізвища осіб, які є авторами музики, слів, лібрето, літературних першоджерел, обробок, аранжувань, оркестровок або укладачами, редакторами видання, перекладачами літературних текстів, авторами художнього оформлення, фольклористами чи особами, від яких записано мелодію. Від варіантних форм прізвищ, розкритих псевдонімів та криптонімів даються посилання на справжні прізвища осіб.

Ще одне видання, підготовлене до друку музикознавцями НБУВ, – монографія «Нотне видавництво Генріха Індржишека: 1902–1919» (40 друк. арк.); автори – Є. Кожушко, Л. Івченко; підготовка ілюстрацій – О. Цибульська. Науковий каталог монографії виходить за межі традиційного фондового нотного каталогу, це – справді наукове дослідження. Для всіх описаних видань проведено атрибуцію, що включала уточнення і встановлення авторства музичного та літературного тексту, перекладу іншою мовою, аранжування, виконавської та педагогічної редакції; вказано посилання на авторитетні тематичні каталоги композиторів, охарактеризовано особливості видавничих серій, встановлено час публікації (рік видання Індржишеком не зазначався, за винятком невеликої кількості творів, де вказано рік цензурного дозволу Особливо складним було встановлення імен композиторів та років їхньої діяльності, оскільки серед популярних, але призабутих нині авторів було багато однофамільців. У монографії подається інформація не тільки про наявні нотодруки Індржишека, що зберігаються у НБУВ, але й про всі виявлені нотні видання з інших бібліотек, приватних колекцій, інтернет-ресурсів, а також про видання, інформацію щодо яких встановлено за непрямыми джерелами.

Проблема визначення авторства, як бачимо, має свою специфіку, що залежить від певної епохи, історичних реалій та певних традицій зазначення авторства, а також, безперечно, від жанрів творів і відповідних видань. Так, вивчаючи стиль бароко в українських стародруках, О. Курганова порушила проблему визначення авторів епіграм та віршів в українській книжковій культурі XVII ст. через текстологічну атрибуцію.

Іншим напрямом наукових студій науковців Інституту книгознавства у роботі над відомчою науковою темою було дослідження бібліотечних зібрань та історичних колекцій у фондах НБУВ. Одним з результатів цього напряму став перший випуск відповідного довідника, присвяченого дореволюційним бібліотекам державних навчальних установ Києва [4]. Підготовка довідника потребувала атрибуції та експертизи зовнішніх ознак певної колекції чи давньої бібліотеки – пошуку, аналізу та врахування провенансу, тобто власницьких ознак на книжках (печаток, штампів, шифрів та інвентарних номерів, інших позначок бібліотечарів, наліпок із зазначенням бібліотеки та місця книги в ній, суперекслібрисів на

оправах, екслібрисів і автографів, вкладних записів тощо). Серед підготовлених довідок є матеріали не тільки про ті колекції, що традиційно зберігались у НБУВ окремими комплексами від часу їх потрапляння сюди, але й описи реконструйованих останнім часом колекцій, які колись, переважно в 1920–1930-х років, були розпорошені, передані в обмінно-резервні фонди і не існували як цілісні зібрання. Серед них можна назвати бібліотеки професорів Університету св. Володимира М. П. Дашкевича, С. П. Томашевського, бібліотеки Київського інституту шляхетних дівчат, Київського комерційного інституту, київських 2-ї, 3-ї та 5-ї гімназій, київських реального та першого комерційного училищ.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій з використанням саме методики атрибуції документів бібліотечного фонду підготовлено каталог додаткових відділів двох бібліотек – польського короля Станіслава Августа Понятовського та Волинського ліцею в Кременці, що однаково називались «Supplementum» й історично тривалий час зберігались поруч – спочатку в бібліотеці ліцею, згодом у бібліотеці Університету св. Володимира в Києві, а з 1927 р. в нашій бібліотеці (Всенародній бібліотеці України, нині НБУВ). В якийсь період, з огляду на однакову назву і близькість розміщення, книжки з цих фондів були злиті разом і переплутані. Саме атрибуція за різними ознаками дозволила Л. Деменко розібратись з цим питанням, атрибутувати походження примірників, розділити їх по історичних книгозбірнях і підготувати відповідне видання, що містить дослідження і каталоги обох відділів [2].

У відділі образотворчих мистецтв активно відбувалась атрибуція та експертиза аркушевих образотворчих пам'яток із фондів НБУВ. Дослідження проводилися за такими основними напрямками: «Архітектурні пам'ятки України на поштових картках кінця XIX – першої третини XX ст. у фондах Відділу образотворчих мистецтв»; «Український плакат 1914–1949 рр. у фондах НБУВ»; «Європейський гравірований портрет XVI–XIX століть у фондах НБУВ»; «Атрибуція відбитків гравюр початку XX ст. з гравірувальних дощок XVI–XVIII ст. друкарні Києво-Печерської Лаври».

Відділ пресознавства НБУВ за цей час підготував і опублікував два наукових каталоги, які неможливо було створити без застосування атрибуції. Насамперед йдеться про каталог релігійних газет: потрібно було встановити конфесійну приналежність видань та багато інших відомостей [7]. Здійснено також ґрунтовне вивчення багатотиражних газет минулого.

Огляд деяких результатів дослідження теми, що був оприлюднений науковцями Інституту книгознавства НБУВ у статтях чи тезах доповідей на конференціях, був представлений директоркою Інституту у фаховому виданні бібліотеки [5].

Всі названі і не названі елементи дослідження за давнього видання – книжкової пам'ятки свого часу – мають визначити цінність видання: значення його появи в певний час (можливо, воно суттєво вплинуло на суспільство самим фактом свого виходу, як, наприклад, «Енеїда» І. П. Котляревського – завдяки народній мові твору); цінними є перші та взагалі прижиттєві видання творів класиків літератури, науки, визначних громадських діячів (у них, вважається, відбито

автентичний авторський текст, на відміну від пізніших перевидань, можливо спотворених цензурою чи редагуванням). Цінними є перші видання у певній галузі: зазвичай, знання йдуть швидко вперед, і перші видання у галузі (залізниць, книгознавства чи космонавтики тощо) як першоджерела і водночас раритети вони набувають артефактної цінності, тим більше, що зазвичай виходили невеликим накладом – жоден видавець не наважується випускати значним накладом твори маловідомих авторів. Тому в публікаціях виконавців теми наголошено: в експертних висновках важливо зазначати першість видання в різних аспектах, вказувати ранні чи кращі зразки наукових або навчальних видань, різних жанрів літератури, словників чи енциклопедій, серій. Щодо давніх видань доцільно також звертати увагу та вказувати на наявність наукового апарату, присвят та передмов, видавничих оголошень, які можуть містити важливу інформацію для історії книговидання, стати поштовхом для пошуку невідомих у бібліографії видань. Якщо дослідження виявить факти цензурної заборони видання, його конфіскації, тобто штучну рідкісність існуючих примірників, безумовно це теж потрібно зазначати.

Проте книгознавче дослідження пам'ятки, як наголошено виконавцями теми, складається не лише з характеристики видання, але й з дослідження конкретного примірника, представленого на експертизу, котрий, як уже вказано, може відрізнятися від накладу видання своїми початковими відмінностями (варіант видання, перевидання з тими ж вихідними відомостями, фальсифікат, замасковане видання) або особливостями, набутими в процесі побутування примірника впродовж тривалого часу у різних власників. Серед особливостей примірника, на які треба звертати увагу і які можуть суттєво підвищити історико-культурну цінність книги та її грошову вартість, – іменні та нумеровані примірники; книги з автографами видатних осіб. Сама приналежність книги до історичної бібліотеки видатної особи чи установи може підвищити її цінність. Наступна категорія – книги з маргінальними записами, що мають науковий, історичний, культурний інтерес (рекомендовано, за можливості, наводити в експертному висновку текст записів чи передавати їхній зміст, вказувати, якщо встановлено, а це буває доволі рідко, авторів записів); книги з мистецькими екслібрисами (йдеться про мистецьку якість екслібриса, авторство визначного художника) або зі штампами чи екслібрисами бібліотек видатних осіб або історичних установ. Цінуються також рідкісні примірники, що відрізняються чимось від загального накладу, наприклад, характерними помилками, виправленими в інших примірниках накладу, присвятами іншій особі, додатковими вклейками, ілюстраціями. Надзвичайну цінність для історії книговидання мають коректурні примірники, які можуть дозволити встановити історію підготовки конкретного видання чи історію підготовки видань до друку загалом (редагування, коректорська правка). Доцільно, якщо це можливо, вказати кількість наявних або відомих примірників видання; принаймні таку інформацію потрібно шукати, щоби зрозуміти, чи рідкісне це видання. Рідкісність книги або навіть її унікальність (коли відомо 1–2 примірники) може також становити її особливу цінність для історії, необхідність її збереження.

Книгознавча експертиза книжкових пам'яток, як бачимо, передбачає різноаспектний науковий пошук, аналіз і синтез різноманітної інформації щодо історії та функціонування примірника в суспільстві в різні періоди, врахування змістовної, естетичної, інформативної, загалом історико-культурної цінності пам'ятки, укладання книгознавчої «легенди» примірника, що безперечно є видом наукової роботи в бібліотеці. Грошова оцінка примірника, обов'язкова при проведенні експертизи, безумовно не є книгознавчим дослідженням у прямому розумінні, але встановити адекватну вартість книжкової пам'ятки результати книгознавчих студій стовідсотково допомагають.

При розробці теми знайшли висвітлення питання, пов'язані з проведенням в Україні експертизи видань ХІХ – першої половини ХХ ст., уніфікацією розуміння рідкісності і цінності певних категорій таких книжок і визначенням тих чи інших книжок книжковими пам'ятками, вартими бути занесеними до Державного реєстру національного культурного надбання. Розглянуто спірні питання, наприклад: що має бути зафіксоване в Державному реєстрі – видання чи певний його примірник (примірники?). Відповідь, наголошено, знаходиться в багатьох юридичних документах, зокрема, і в Порядку відбору книжкових пам'яток до Державного реєстру: видання, тобто будь-які примірники цього видання.

Загалом упродовж трьох років науковцями Інституту книгознавства і відділу пресознавства НБУВ підготовлено 17 окремих видань, серед яких – 6 монографій, 5 наукових каталогів, 1 довідник з історичних колекцій НБУВ, 1 збірник документів, 2 бібліографічні покажчики, 1 робоча програма викладання навчальної дисципліни «Експертиза рідкісних книг», 1 автореферат захищеної дисертації. Фактично в кожному з цих видань застосовано атрибуцію та експертизу цінності видань. Крім того, учасниками теми здійснено 471 публікацію в журналах, збірниках, матеріалах конференцій, з них 29 статей у журналах чи збірниках, що індексуються міжнародними наукометричними базами Web of Science чи Scopus. Апробацію результатів дослідження здійснено також у вигляді 335 доповідей на наукових конференціях чи інших наукових заходах.

Підготовлено також текст колективної монографії, яка розкриває основні напрацювання з теми атрибуції та експертизи. Продовжено ведення відповідних баз даних і оприлюднення їх в електронному інформаційному просторі. З кожним роком збільшується кількість електронних публікацій, насамперед на порталі НБУВ і в соціальних мережах; готуються і публікуються тематичні електронні виставки.

Висновки. Дослідження теми переконливо довело, що атрибуція, а разом з нею весь комплекс експертизи – це вид наукової роботи, наукового дослідження. Певною мірою це є формою (однією з форм) книгознавчих досліджень у бібліотеках чи музеях. Якщо сучасні книжки мають всі потрібні відомості на титулі чи його звороті і не потребують, зрозуміло, атрибуції, то щодо стародруків чи книжкових пам'яток ХІХ – початку ХХ ст. інколи слід проводити справжнє наукове розслідування. По кожному виду друкованої продукції розроблялися й застосовувались специфічні методичні підходи, своя, апробована в Інституті

книгознавства НБУВ, методика. Упродовж трьох років виконання теми проведено практичну атрибуцію та експертизу значних масивів документних пам'яток із фондів семи відділів НБУВ.

Основна мета і завдання, що були поставлені перед колективом Інституту книгознавства та відділом пресознавства при розробці відомчої теми «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики», досягнуті. Результати роботи засвідчують пріоритет книгознавчої школи НБУВ в означеному напрямі діяльності – проведенні експертизи та атрибуції друкованих пам'яток історії та культури як складників книжкового пам'яткознавства.

На основі досвіду проведення атрибуції та експертизи ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних, журнальних, газетних пам'яток, історичних колекцій з фондів спеціалізованих історико-культурних відділів найбільшої книгозбірні України одержано нове знання з історії книги, книжкової культури [3].

Війна, розпочата російськими агресорами, пошкодження бібліотек, музеїв, примушує ще серйозніше поставитись до проблеми експертизи та атрибуції культурних цінностей, до визначення збитків, завданих окупантами національному історико-культурному надбанню.

Список бібліографічних посилань

1. Антонюк Т. Д. Атрибуція замаскованих видань українського зарубіжжя. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні тенденції у цифрову епоху*. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 138–142.
2. Деменко Л. «Supplementum» : додаткові відділи бібліотек польського короля Станіслава Августа Понятовського «Collectio Regia» та Волинського лицю в Кременці : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. О. Засць. Київ, 2021. 380 с.
3. З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. Ковальчук. Київ : Академперіодика, 2021. 400 с., 16 с. Іл. URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.437.400>.
4. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 1. Історичні бібліотеки державних навчальних установ Києва / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. Ковальчук, відп. ред. вип. Т. Мяскова, О. Засць. Київ, 2020. 300 с.
5. Ковальчук Г. З досвіду атрибуції друкованих книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2020. Вип. 60. С. 9–30. URL: <https://doi.org/10.15407/npr.60.009>.
6. Музична Шевченкіана у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. Л. Руденко, наук. ред. Л. Івченко. Київ : Академперіодика, 2019. 1004 с. URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.396.960>.
7. Релігійні газети України 1989–2004 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження, каталог / уклад. О. С. Залізнюк, І. М. Швець ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. 358 с.
8. Ціборовська-Римарович І. О. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. Ковальчук. Київ : Академперіодика, 2019. 680 с. URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680>.

9. Ціборовська-Римарович І. О. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Н. Бондар. Київ, 2020. 131 с.

References

1. Antoniuk, T. D. (2019, Oktober). Atrybutsiia zamaskovanykh vydan ukrainskoho zarubizhzhia [Attribution of distigued editions of ukrainian foreingers]. In *Library. Science. Communication. Proceedings of the International Scientific Conference* (Ch. 1, pp. 138–142), V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Demenko, L. M. (2021). "Supplementum": dodatkovi viddily bibliotek polskoho korolia Stanislava Avgusta Poniatovskoho "Collectio Regia" ta Volynskoho litseiu v Krementsi : katalog ["Supplementum": additional departments of the King of Poland Stanislaw August Poniatkowski "Collectio Regia" and Volyn liceum in Kremenets libraries: catalogue]. (Zaiets, O. (Ed.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Z istorii knyzhkovoï kultury Ukrainy: doslidzhennia retrospektyvnykh knyzhkovykh, obrazotvorchykh, muzychnykh vydan ta istorychnykh koleksii z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (2021). [On the history of Book culture of Ukraine: studies on retrospective book, fine art and music editions and historical collections from funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. (Kovalchuk, H. (Ed.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian]. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.437.400>

4. Istorychni bibliotechni zibrannia ta koleksii u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (2020). [Historical library collections in funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. (Vol. 1) (Kovalchuk, H., Zaiets, O., & Miaskova, T. (Eds.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Kovalchuk, H. (2020). Z dosvidu atrybutsii drukovanykh knyzhkovykh pamiatok u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Attribution of Rare Printed Books at V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, 60, 9–30. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/np.60.009>. [In Ukrainian].

6. Muzychna Shevchenkiana u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (2019) [Musical Shevchenkiana in funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. (Rudenko, L., Ivchenko, L. (Eds). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.396.960>. [In Ukrainian].

7. Zalizniuk, O. S., & Shvets, I. M. (Comps.). (2020). Relihiini hazety Ukrainy 1989–2004 rokiv u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: doslidzhennia, katalog [Religious newspapers of Ukraine in 1989–2004 in funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

8. Tsiborovska, I. O. (2019). Drukarnia Berdychivskoho monastyria bosykh karmelitiv: istoriia ta vydavnycha diialnist. 1758–1844 [Printing house of Berdychiv monastery of the Discalced Carmelites. History and publishing activity. 1758–1844]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680>. [In Ukrainian].

9. Tsiborovska, I. O. (2020). Vydannia drukarni Lutskoho dominikanskoho monastyria (1787–1836) u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Knyhoznavche doslidzhennia. Poprymirnykovyi opys [Editions of Lutsk Dominican monastery (1787–1836) in funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Bibliological research. Single copy description]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Halyna Kovalchuk,

<https://orcid.org/0000-0001-8843-9584>,

Researcher ID AAR-6965-2021,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Director, Institute of Book Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

**ATTRIBUTION AND EXPERTISE OF BOOK MONUMENTS AND HISTORICAL COLLECTIONS
AS A TREND OF BIBLIOLOGICAL RESEARCH OF THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY
OF UKRAINE INSTITUTE OF BOOK STUDIES**

The subject of the study is the revision of the main outcomes of the research project «The attribution and expertise as a part of the book and other library monuments exploration: the foundations of theory and practice» exploration. This research project was conducted by departments of the Institute of Book Studies and Department of Press Studies of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in 2019–2021. **Such problem statement** is based on an understanding of the importance of attribution and re-attribution of books and other monuments of the history and culture in book studies of libraries' retrospective funds. **The article proves** that the attribution of rare and valuable books is an important element of historical and cultural heritage value estimation expertise. In general, attribution and expertise of books and other monuments in libraries is a branch of applied bibliological studies, the form of book science practice. The aim of the study is to share with colleagues the experience of attribution practice of old printed editions, rare and valuable books, disguised, counterfeit editions of past, leaf editions, posters, portraits, notes, newspapers, ancient library collections; stress the necessity to unify appropriate terminology, elaborate unique approaches to the expertise of book monuments. **The methodological basis** of the work is a comparative historic analysis, historic and bibliological, bibliographic, art studies, and provenance methods of investigation. These methods enabled to summarize the attained results due to analysis of researches that were conducted and the synthesis of evidence that was obtained. **Conclusions.** The main research results, discussed in the article, are structured according to the kinds of monuments. The recent publications, prepared in frames of this research project, were analyzed. The novelty of each research, revised in this article, lies in the usage of unique attribution and expertise of historical and cultural heritage evaluation methods, chosen in accordance with the type of the monument. In conclusion, it is stated that attribution and expertise of retrospective monuments is an important trend book studies. The prospective of further book science studies of the Institute of Book Studies are outlined.

Keywords: bibliological researches, cultural values expertise, book monuments, attribution, Institute of Book Studies.

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave, Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: kovalchuk.nbu@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 23.02.2022 р.